

Кіші мектеп жасындағы балалардың танымдық процестерін қалыптастыру

Қазіргі таңда білім беру мекемелерінде мектеп жасындағы балалардың ерекше бір қабілеттерін көріп жатамыз. Олардың ойлау жүйесі, есте сақтауы, есте сақтау қабілеттері әртүрлі. Танымдық процестер-бұл субъектімен объективтік әлем құбылыстарын, яғни табиғи және әлеуметтік ортаны бейнелеуді, тануды қамтамасыз ететін психикалық функциялар жүйесі.

Танымдық процестер - бұл қазіргі заманғы, сондай-ақ дәстүрлі психология мен педагогиканың маңызды мәселелерінің бірі. Бұл мәселе ғылыми психологияның көптеген бағыттарының жіті бақылауында болды.

Өткен ғасырда педагогика мен психологияда есте сақтау мен ойлаудың байланысы туралы түрлі идеялар пайда болды. Отандық ғылымда бұл идеяларды біз К. Д. Ушинскийдің еңбектерінде кездестіреміз. К. Д. Ушинский жазған білім оқушының ойлау үрдісінің органикалық элементі болуы тиіс, бұл жаңа білімдердің бұрын меңгерілгендермен байланысы мен сабақтастығын қамтамасыз етеді.

Л. С. Выготский, А. Н. Леонтьев есте сақтау процестерін зерттеудің бірқатар әдістерін әзірледі. Осы зерттеулерге сілтеме жасай отырып, С. Л. Рубинштейн былай деп жазды: "барлығы бірінші кезекте субъектінің іс-әрекеті қалай ұйымдастырылғанына және не бағытталғанына байланысты. Сондықтан, еріксіз есте сақтау тек қана іс жүзінде ғана емес, оны жанама түрде реттеуге болады. Педагогикалық тұрғыда ең маңызды міндет - оқу қызметін оқушылардың маңызды материалын есте сақтап қалатындай етіп ұйымдастыру. Бұл өте қиын, бірақ оқушылардан өз бетінше есте сақтауды талап еткеннен көп жемісті" [1].

Отандық және әлемдік психология қорында Л. И. Божовичтің жұмыстары алтын қорға кіреді. "Балалық шақтағы тұлға және оның қалыптасуы" кітабында Л. И. Божовичтің аса маңызды шығармалары ұсынылған: "Бала жасындағы тұлға және оның қалыптасуы" монографиясы (1968) және "Онтогенездегі тұлғаның қалыптасу кезеңдері" (1978, 1979) мақалалар циклы, сонымен қатар автордың соңғы жұмысы — Л. С. Выготскийге арналған конференцияға дайындалған баяндама.

Кітап әр түрлі кезеңдерде тұлғаның қалыптасуы туралы тұтас түсінік береді.

Әртүрлі жастағы балалардың тұлғалық психологиялық зерттеулерінің фактурасын, оның қалыптасуының шарттары мен заңдылықтарын көріп қана қоймай, Л. И. Божович идеяларының даму логикасын бақылауға да мүмкіндік береді. Оның жұмыстарынан біз бастауыш сынып оқушыларының танымдық процестерінің жеке ерекшеліктерін зерттеудің маңыздылығын көре аламыз.

Л. С. Выготский Кеңес Одағында алғашқылардың бірі анық тұжырымдады. «Баланың зияткерлік дамуы жағынан мектепте оқуға дайындығы сан жағынан ғана емес, зият қабілетін дамыту деңгейінде, яғни балалар ойлауының сапалық ерекшелігінде.» [3, б. 171]

Лев Семенович Выготский өз жұмысында "ойлау және сөйлеу" ойлау және сөйлеу (ауызша, жазбаша) өзара байланысын зерттеді.

Сөздің мәні бір мезгілде сөйлеу және интеллектуалды феномен болып табылады. Сөздің мағынасы-оймен байланысты және сөзде жүзеге асырылған жағдайда ғана ойлау феномені болып табылады, және керісінше болуы мүмкін. Ол сөз ойының немесе мағыналы сөздің феномені, ол сөз мен ойдың бірлігі.

Л. С. Выготский жазбаша және ауызша сөйлеудің айырмашылықтарын терең зерттеді. Интеллектуалдық дамудағы жазбаша сөйлеудің маңыздылығын дәлелдеді. Жазбаша сөйлеу- өз құрылымы мен жұмыс істеу тәсілі бойынша ішкі сөйлеуден кем емес ауызша сөйлеуден ерекшеленетін ерекше сөйлеу функциясы. Зерттеу көрсеткендей, жазбаша сөйлеу абстракцияның жоғары сатысының ең аз дамуын талап етеді. Жазбаша сөйлеу баланы неғұрлым интеллектуалды әрекет жасауға итермелейді. [5, б. 224]

Қазіргі уақытта біз кіші мектеп жасындағы балаларды дамыту және оқыту проблемаларының маңызды екенін білеміз. Бұл жаста психикалық танымдық процестердің белсенді дамуы жүреді - есте сақтау, зейін, ойлау, қиял, қабылдау. Белгілі отандық ғалымдардың ғылыми еңбектері бізге кіші мектеп жасындағы балалардың психикалық танымдық процесстерінің даму деңгейін диагностикалауға, талдауға және әрбір білім алушымен жеке жұмыс траекториясын құруға көмектеседі.

Кіші мектеп жасындағы балалар зияткерлік, моральдық, тұлғааралық дамуы бойынша ерекшеленеді. Кіші мектеп жасындағы балаларға қандай да бір психодиагностикалық әдістемені қолданар алдында, баланың психологиялық дамуының нақты деңгейін бағалай алатынына көз жеткізу қажет.

1. Есте сақтау. Кіші мектеп жасындағы балаларда бейнелі жады (көру, есту) және одан сөздік-логикалық есте сақтау аз дамыған. Балаларда әртүрлі көрнекіліктермен есте сақтау оңай әрі ұзақ болады. Оқыту барысында балаларда мағыналық (сөздік-логикалық) есте сақтау тез дамиды. Бала нақты ұғымдарды ғана емес, кейбір дерексіз ұғымдарды да меңгере бастайды. Оның жад көлемі кеңейіп, игеру жылдамдығы мен ойнату дәлдігі артады. Оқушылардың есте сақтауы біртіндеп еркін және саналы түрде реттелетін болады. Жадыны дамыту үшін білім мен жеке оқу пәндеріне деген қызығушылықты қалыптастыру, оларға деген оң көзқарасты дамыту қажет.

2. Ойлау қабілеті. Баланың ойлауы жеке тәжірибемен тығыз байланысты. Мектепте оқыту басталғаннан бастап мектепке дейін тез дами бастайды. Көрнекі-бейнеден сөздік-логикалық, ұғымдық ойлауға көшу жалғасады.

Бұл жастағы балаларда жалпылама заттарды практикалық қолдануға қатысы бар сыртқы белгілерді жиі қамтиды. Бұл бала нәрселерге беретін анықтамалардан көрінеді. Сонымен, ол "үй — бұл қайда тұрады", "күрек — қазу үшін" және т.б. ... Бастауыш сынып оқушыларының пікірлері мен ой-пікірлері анағұрлым қисынды болады. [6, тарау 24, §6]

3. Зейін. Кіші мектеп жасындағы балалардың зейінінің ерекшеліктері олардың жүйке жүйесінің дамуына байланысты. Зейіннің шоғырлануы қызықты жұмыс орындалса, жеткілікті түрде болуы мүмкін. Алайда, зейіннің тұрақтылығы жеткіліксіз дамыған. Кіші мектеп жасындағы баланың зейіні нашар ұйымдастырылған, көлемі аз болып келеді. Зейін бөлу әлі жеткіліксіз дамыған. Мысалы, балаға хат жазу кезінде дұрыс отыру қиын: өйткені бұл ретте сөздерді жазу процесіне де, өз жұмысының мазмұнына да, дәптердің қалай жататынына, қаламды қалай ұстауына, оның қандай позасы, кеудесінің партаға жата ма және т.б. назар аудару керек. Оқушылардың зейінінің шашырауы шаршаудан туындайды.

4. Қабылдау. Кіші мектеп жасындағы оқушылар сөздерді бір-бірімен байланыстырмай және оның ең маңызды қасиеттерін байқамай, заттың жекелеген белгілерін байқайды. Бастауыш сынып оқушыларының қабылдауында талдау мен синтездің жетіспеушілігі жиі байқалады. Кіші мектеп жасындағы балалардың қабылдауы эмоциялармен тығыз байланысты. Сондықтан оқушы сезімдерін, қызығушылығын тудыратын нәрселерге басты назар аударады. Бастауыш сынып оқушыларының кеңістік пен уақытты қабылдауы жеткіліксіз дамыған. Балалардың нашар дамыған қабылдауы олардың білімі мен тәжірибесінің жоқтығымен түсіндіріледі. Бала көп білім алған сайын, соғұрлым әлемді дәл және дұрыс қабылдай бастайды.

5. Қиялы. Бастауыш сынып оқушыларының қиялына тән ерекшелігі - бұл жасалатын бейнелердің көрнекілігі мен нақтылығы. Оқу кезінде балалардың қиялы өзгереді. Жадыда жақсы сақталатын қиял бейнелерінің үлкен тұрақтылығы пайда болады, ой-өрісінің кеңеюі, алған білімі арқасында әр түрлі болады.

6. Сөйлеуі. Кіші мектеп жасындағы оқушы үшін сөйлеу белсенді қызмет пен оқыту құралы болып табылады. Сөз ойлаумен тығыз байланысты. Кіші мектеп жасында сөздік қоры артады, тілдің грамматикалық құрылысы жетілдіріледі, тілдің морфологиялық жүйесі дамиды. Бала сөйлеуді меңгергеннен кейін айналасындағылардың сөзін дұрыс түсініп, өз ойын білдіруді үйренеді. Сөйлеу процесі кезінде басқа танымдық процестерді (қабылдау,

зейін, есте сақтау, ойлау, қиял) қайта құрады. Сөйлеудің барлық жақтарын дамыту баланың өмірі мен тәрбиесіне тікелей тәуелді. [7, б. 67]

Сөйлеудің дамуы қоршаған орта туралы білім алумен, мектеп оқушысының жалпы мәдениетінің өсуімен, оның танымдық қызығушылықтарының артуымен байланысты. Сөйлеу балаға өз сезімдері мен уайымдарын түйістіруге мүмкіндік береді, өзін-өзі реттеу мен өзін-өзі бақылауды жүзеге асыруға көмектеседі.

Көптеген психологтар мен педагогтардың назары бастауыш мектеп жасындағы балаларды дамыту және оқыту мәселесіне аударылды. Мектеп оқушысының артта қалуының себебі танымдық психикалық процестердің қалыптаспауы болып табылады. Бастауыш сынып оқушыларының психикалық үдерістерінің қалыптасу деңгейін анықтау үшін көптеген әдістемелер қолданылады. Бастауыш сынып оқушыларының танымдық процестерінің даму деңгейін анықтау, олардың одан әрі оқуға дайындығын анықтау өте маңызды. Балалардың диагностикасы дәлірек болған сайын, түзету жұмыстарының кешені неғұрлым тезірек және дұрыс әзірленсе, соғұрлым психикалық танымдық үдерістерді дамыту және балалардың оқудағы табыстылығын арттыру ықтималдығы артады.

Пайдаланылған әдебиеттер:

1. Психология человека от рождения до смерти [текст] / Под ред. А.А. Реана. - СПб: Питер, 2009. - 544 с.
2. Рубинштейн С.Л. Основы общей психологии. М., 1946.
3. Божович Л. И. Личность и ее формирование в детском возрасте. — СПб. [и др.] : Питер, 2008. — 398 с. — (Мастера психологии). — Библиогр.: с. 386-389.
4. Божович Л.И. Проблемы формирования личности. М; Воронеж, 1995. - 332 с.
5. Л. С. Выготский. Мышление и речь. Изд. 5, испр. — Издательство "Лабиринт", М. , 1999. — 352 с.
6. Ф. Н. Гоноболин. «Психология» Изд-во "Просвещение", М., 1973 г. <http://www.biografia.ru/about/psihologia126.html>
7. «Психология младшего школьного возраста [Электронный ресурс]: учеб. пособие / О.О. Гонина. – 2-е изд., стер.»: ФЛИНТА; Москва; 2015
8. Прогрессивные матрицы Равена: методические рекомендации /сост. и общая редакция О.Е.Мухордовой, Т.В.Шрейбер. – Ижевск: Изд-во «Удмуртский университет», 2011. – 70с.